

Autisme en genderdiversiteit in het VO, een spectrum aan mogelijkheden

Jongeren met autisme ontwikkelen hun identiteit. Hierbij hoort het ontdekken van wie je bent en wie je wilt zijn. Steeds vaker zien onderwijsprofessionals de genderdiversiteit binnen hun school meer kleur krijgen. Hebben we concrete ideeën om de kerndoelen 43/53 vorm te geven en tegemoet te komen aan de genderdiversiteit van jongeren met autisme? Een oproep om als school de eigen identiteit te ontdekken.

Jongeren ontwikkelen zich tijdens hun puberteit volop. Identiteitsontwikkeling vormt een rode draad en daarbij zijn veel factoren en facetten in beweging. Wie ben ik, wie wil ik zijn en hoe vrij voel ik mij om daar woorden en uiting aan te geven? Docenten in het voortzet onderwijs weten dat de leeftijdsgroep waarmee zij dagelijks werken in de puberteit zit en dat het vormen van een zelfbeeld, erbij (willen) horen en zich gewaardeerd en gezien voelen een belangrijke factor is. Jolles (2018) noemt het de meest bewogen periode in het leven van een mens en stelt dat er ruimte nodig is om de tiener tot ontplooiing te kunnen laten komen. Jongeren met autisme doorlopen evengoed de adolescentie en hebben daarbij hun eigen uitdagingen om hun zelfbeeld en hun eigen zijn tot ontplooiing te kunnen laten komen. Jolles (2016) spreekt over omgevingsinvloeden die mede vormend en bepalend zijn voor jongeren in het algemeen. Dit is ook zeker van belang bij jongeren met autisme; de houding van de omgeving en de afstemming op het individu op basis van beeldvorming speelt een belangrijke rol. Zoals Sander Begeer, hoogleraar diversiteit van autisme, in zijn rede stelt: 'Belangrijker is dat er meer oog komt voor de wisselwerking tussen individu en omgeving, want daar ligt de essentie van autisme (2022)'.

Naast dat jongeren hard aan de slag zijn, vraagt het ook iets van de onderwijsprofessional, samen aan de slag!

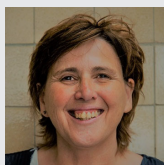
Kerndoelen en diversiteit

Jongeren ontwikkelen hun zelfbeeld en daar hoort ook de zoektocht naar gender en seksuele ontwikkeling en oriëntatie bij. De omgeving, de schoolse omgeving is een plek waar jongeren heel veel uur doorbrengen en ook vaak nog online mee verbonden kunnen zijn na de schoolse uren. In 2012 is in het onderwijs kerndoel 43 toegevoegd voor de onderbouw van het VO en kerndoel 53 voor het speciaal onderwijs (zie figuur 1).

We zijn nu 11 jaar verder en het is interessant te kijken waar we nu staan en hoe we nu verder gaan met dit onderwerp en meer specifiek hoe het thema autisme, seksualiteit en genderdiversiteit een plek krijgt in het onderwijs. Dat er in algemeenheid meer aandacht voor het thema is, blijkt onder meer uit vragen die er rond deze thematiek gesteld worden bij de stichting School en veiligheid en ook uit tal van artikelen die met regelmaat in de pers verschijnen rond Paarse vrijdag, de Pride maand en coming outdag. In 2022 kopte het artikel van Van de Griend en Kraak in de Volkskrant: 'Hoe ga je als school om met schuivende gendernormen?' In het artikel wordt stem gegeven aan leerlingen en professionals die zoekend zijn naar de manier waarop binnen de school identiteit van iedereen ruimte en naam krijgt en ook de school de identiteit onder de loep neemt.

Over de auteur

Ilonka van der Sommen is docent bij Fontys OSO en

coördinator van het Samenwerkingsverband Autisme Zuidoost Brabant. Autisme en diversiteit spelen een rode draad in haar verhaal. Het vangen en vinden van

verhalen ziet zij als een manier om mensen met elkaar en zichzelf te verbinden.

Neurodiversiteit en het waarderen van diversiteit geeft focus in haar werk voor het lectoraat Waarderen van diversiteit bij Fontys OSO. Vanuit de community autisme en Fontys Pride komen ook thema's samen die aansluiten bij het vak van onderwijsprofessional. Je bewust worden van je eigen houding en opvattingen. Ilonka pleit voor samen werken met mensen en jongeren met autisme om zo samen vorm te geven aan goed onderwijs.

Dat seksuele vorming actueel is en vraagt om ontwikkeling van onder meer systemen, methoden en zienswijzen blijkt ook uit het presenteren van het manifest voor seksuele vorming aan minister Dennis Wiersma van onderwijs in oktober 2022.

Welbevinden van jongeren in het algemeen en in deze ook voor jongeren met autisme vraagt aandacht en actie in het onderwijs. Dewinter, Klomp en van der Miesen (2022) beschrijven het belang om oog te hebben voor het verhaal, de ervaringen en dus ook voor het welzijn van de jongeren met autisme. Genderdiversiteit en genderdysforie komt vaker voor bij mensen met autisme. Dat blijkt uit tal van studies van onder meer van der Miesen, Hurley & de Vries (2016) en Walsh, Krabbendam, Dewinter, & Begeer (2018). Hieruit blijkt dat bijvoorbeeld zich niet alleen man of vrouw voelen of genderincongruentie ervaren met zelfs genderdysforie (gender wordt niet ervaren als toegewezen bij de geboorte en kan leiden tot sterke mate van onbehagen, lijden en psychische klachten) vaak voorkomt bij jongeren en volwassenen met autisme en dat het vraagt om afstemming, nuance en een omgeving die bijdraagt aan het welzijn en ontplooiingsmogelijkheden.

Seksuele en genderdiversiteit gaat over seksuele oriëntatie, sekse en genderdiversiteit. Het gaat over de verschillen die er zijn, die ervaren kunnen worden of die door expressie zichtbaar gemaakt worden. Veelal wordt gebruik gemaakt van *de genderkoek*, (een visuele weergave van een gingerbreadpoppetje) om de verschillen weer te geven als het gaat om genderidentiteit, genderexpressie, biologisch

geslacht, seksuele aantrekking en romantische aantreking. Modellen en methoden die in het onderwijs gebruikt worden krijgen steeds meer een representatie van diversiteit in brede zin. Toch zien we kijkend naar seksuele en genderdiversiteit overwegend binaire ontwerpen en systemen. Soms heel letterlijk als een leerling zich wil inschrijven op een school en er alleen de keuze m/v is. Onderstaand figuur De Gender Unicorn is ontwikkeld om het gesprek te voeren, om jezelf te herkennen en om bij te dragen aan de beeldvorming van diversiteit. De Gender Unicorn maakt het spectrum aan mogelijkheden zichtbaar.

Autisme en gender op school

Er komt steeds meer aandacht en onderzoek naar de manier waarop we ondersteuning aan jongeren met autisme rond seksuele en genderdiversiteit kunnen vormgeven. Telkens valt op hoe welzijn en welbevinden als belangrijke factor worden genoemd (Dewinter, 2017; George & Stokes, 2018). Hoewel er geen duidelijk of eenduidig verklaringsmodel is waarom autisme en gendervragen vaak nauw samen gaan, stelt Dewinter dat het mogelijk een combinatie is van zoveel factoren, immers mensen zijn complex, autisme is veelomvattend en daar speelt heel veel op de vermoedelijke gebieden van: biologische verklaringen – sociale verklaringen – psychologische verklaringen.

Sommige jongeren met autisme geven aan dat het soms voelt als meerdere keren uit de kast komen, bijvoorbeeld autistisch zijn en non-binair zijn. Een zich als homo identificerende jongere met autisme gaf tijdens een interview aan zich op het voortgezet onderwijs als niet bestaand te hebben ervaren. Zijn docent gaf meermaals aan dat homo-seksualiteit niet kan bestaan...dus dacht hij lange tijd, dan kan en mag ik ook niet bestaan. De impact van de houding, rol en opvatting van de docent is enorm bepalend voor het welzijn van de leerling en dus ook voor de kansen die hij krijgt (Van den Bergh, van der Sommen, 2018).

Voor docenten is het van belang om zich bewust te worden en te blijven van eigen opvattingen, houding en ook stereotiepe denken, in dit geval rond de thema's autisme, seksuele en genderdiversiteit. De houding en verwachtingen die docenten hebben van leerlingen blijkt van invloed op de zelfbeeldontwikkeling.

Steeds vaker worden mensen met autisme betrokken bij onderzoeken en projecten, deze participatieve manier van werken zorgt voor een nog realistischere weergave en biedt veel kansen. Voor de jongeren met autisme, de onderwijsprofessionals als het hele werkveld. Het luisteren naar elkaars verhalen en delen van kennis maakt hiervan deel uit.

Jongeren met autisme hebben behoefte aan betekenisverlening ten aanzien van hun dagelijkse en schoolse activiteiten en zeker ook aan hun gevoelens en zijn. Het concreet en expliciet maken van gender-gerelateerde vragen vraagt dan ook om woorden, beelden en representatie. Social media kan daarbij een positieve rol spelen vertelde Marvel Harris, een visual artist en fotograaf die onder meer bekend is door zijn werk waarin hij open is over zijn ervaringen met autisme, genderqueer en trans zijn en de mentale problemen die hij heeft gehad. Marvel heeft via social media (instagram) contacten kunnen leggen met mensen die hetzelfde meemaakten en heeft zo een sense of belonging ervaren en leerde ook woorden geven aan wat er bij hem speelde. Zo was het woord genderidentiteit eerst totaal onbekend. Hij noemt mensen eerder inspiratiebronnen en wil dat zelf ook zijn voor jongeren met autisme die met vragen rondlopen. Marvel heeft ervaren dat het kunnen delen van verhalen meer genormaliseerd zou mogen worden, in plaats dat mensen zeggen: *Wat moedig en dapper!* Die woorden zouden namelijk een onbedoelde drempel kunnen opwerpen, terwijl wij het tegenovergestelde beogen.

Seksuele vorming als vak binnen het voortgezet onderwijs geeft mogelijkheden om naast voorlichting af te stemmen op de ontwikkeling, de groei en de vragen die er bij jongeren met en zonder autisme ontstaan.

De praktijk

In 2022 is een onderzoeksrapport verschenen over relationele en seksuele vorming in het VO (DUO onderwijsonderzoek en Advies i.o. Rutgers). Hierin zijn met name die docenten bevraagd, die de vakken biologie en maatschappijleer geven als ook schoolleiders. De uitkomsten geven aan dat er wel aandacht is voor relationele en seksuele vorming, maar dat het meestal gekoppeld wordt aan vaste momenten in het schooljaar (methode gestuurd). De meeste scholen besteden er weliswaar aandacht aan, toch lijkt er ook een groep te zijn die aangeeft geen middelen, tijd en/of expertise te hebben om hier aandacht aan te besteden. De vakdocenten vinden dat zij er voldoende aandacht besteden, al geeft ongeveer 6 op de 10 docenten aan dat er onvrede is waarop dit in de methode verwerkt en verweven zit. Er zijn wisselend uitkomsten of het wel of niet voldoende schoolbreed aan de orde komt.

Opvallend is dat opgemerkt wordt dat er redenen zijn om er niet of onvoldoende aandacht aan te besteden. De onderzoekers noteren als reden dat onderwerpen niet besproken worden: er *lijkt ongemak* bij de professionals.

Uitspraken van leerlingen met autisme

Welbevinden op school:

‘Wat goede leraren deden was onbevooroordeeld met je aan de gang gaan, dat vind ik het allerbelangrijkste...’
Anoniem

Je moet weten:

Wat IK wel en niet kan. Naast mijn autisme ben ik ook een mens. Een boekje lezen betekent niet dat je weet wat ik nodig heb. Investeer in mij door middel van gesprekken.”
Leon, 15 jaar (Voortgezet speciaal onderwijs)

Naar school met autisme betekent voor mij:

“Dat ik met bepaalde dingen vastloop. Bijvoorbeeld reacties van mensen, die ik dan niet begrijp en de manier hoe mensen iets zeggen.”
Sven, 17 jaar (Voortgezet onderwijs)

Bron: Spoorboekje ‘Vanuit Autisme Bekeken’ (2016), Als je het mij vraagt (2016) en Schoolbeleving van kinderen met autisme (2014)

Rapporten, manifesten en methodes, wat betekent dat voor de schoolpraktijk en wat zijn de ervaringen van de docenten in het VO? Wat ervaren onderwijsprofessionals op dit moment aan kansen en mogelijkheden en hoe geven zij vorm aan deze kerndoelen? Op welke manier krijgen we input van jongeren met autisme zelf en wat leert hun ervaring met zowel autisme als een gendervraag ons.

Rondje langs de scholen, een steekproef

Om dit in de dagelijkse praktijk te bespreken en er meer zicht op te krijgen is er een informele vragenlijst rondgestuurd. Hoe kijken docenten naar het thema autisme en gender-seksuele diversiteit. Drieëndertig docenten hebben een reactie gestuurd, zij vertegenwoordigen enkele Voortgezet (speciaal) onderwijs scholen.

Op de vraag *of men bekend is met de kerndoelen (fig. 2):*

Figuur 2. N=33

De vakken die men aangeeft te verzorgen zijn als volgt te groeperen, hierbij wordt opgemerkt dat sommige mensen meerdere vakken geven of ondersteunende/ begeleidende taken hebben in de school.

In tegenstelling tot het eerder genoemde onderzoek betreft het dus ook docenten die andere vakken verzorgen. De vragenlijst geeft een brede diversiteit in vakgebieden aan:

- Aardrijkskunde, Geschiedenis, Biologie, Mentorlessen, Engels, Frans, Mens en Maatschappij/Burgerschap/ Levensbeschouwing, alle (theorie-)vakken, Wiskunde, Rekenen, Informatievaardigheden, Decaan, GSA,

Leerlingbegeleider/Remedial teaching, Muziek, Gezonde school coördinator, Gezondheidszorg en welzijn, Natuurkunde/Nask, Nederlands, Orthopedagoog, Zorgconsulent, Coördinator ondersteunings- en Ass-team

Op welke manier besteed je aandacht aan seksuele diversiteit in jouw lessen, welke materialen zet je hiervoor in?

Een aantal docenten geeft aan dat het in de methode is opgenomen en dat het aan de orde komt als dat hoofdstuk behandeld wordt. Hier valt op dat het met name bij biologie en maatschappijleer gebeurt. De meeste docenten geven aan dat het onderwerp altijd bespreekbaar is en er ruimte voor wordt gemaakt in mentorlessen, themaweken, bij 'speciale' dagen als Valentijnsdag en Paarse vrijdag. Op een aantal scholen is een GSA (Gender & Sexuality Alliance) opgericht, dit biedt leerlingen de ruimte om samen te komen, te praten of activiteiten te organiseren rond identiteit en expressie. Enkele docenten maken voor veel thema's

ruimte in hun lessen omdat zij een open en veilige houding hebben en daar de leerlingen ook in willen stimuleren.

Een docent Nederlands vertelt er aandacht aan te besteden: *Bij gedichtenanalyse kies ik soms een gedicht dat met dit onderwerp te maken heeft (bv van Marieke Lucas Rijneveld).*

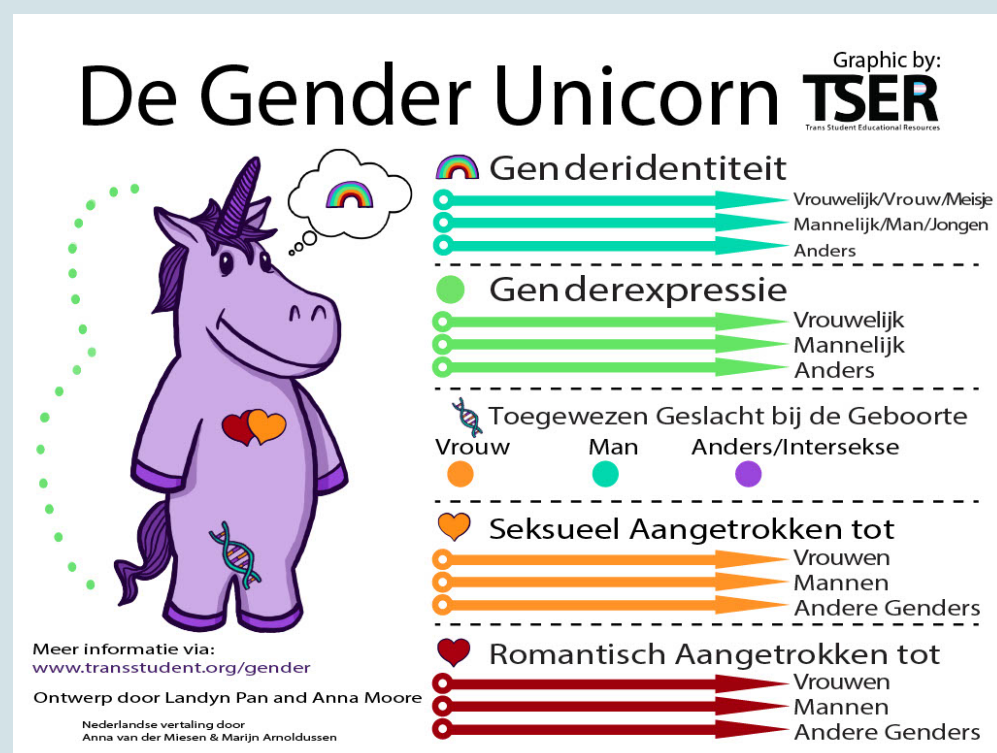
Een docent maatschappijleer/ geschiedenis schrijft: *In mijn geschiedenislessen gaat het al snel over witte, hetero, cis-mannen. Om ook andere personen te laten zien maak ik gebruik van de website www.f-site.nu*

Meerdere mensen geven aan dat het zichtbaar maken van regenboogvlaggen, posters en paarse kleding op Paarse vrijdag belangrijk is evenals het ingaan op actualiteiten zowel in het nieuws als van een leerling zelf. Bijvoorbeeld als het gaat om aanspreekvorm. Anderen pleiten voor het zorgen voor een veilige omgeving en het meer bespreekbaar maken.

Materialen die worden ingezet komen van onder meer van Rutgers, humanistisch verbond, youtube, lespakketten en

De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen. Leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit. (kerndoel 43, onderbouw Voortgezet Onderwijs)

De leerlingen leren hoofdzaken over geestelijke stromingen die in de Nederlandse multiculturele samenleving een belangrijke rol spelen, en ze leren respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit. (kerndoel 53, speciaal onderwijs)

Figuur 1

de lesmethoden. De inzet van gastsprekers en externen wordt ook meerdere keren genoemd.

Het lijkt erop dat de weg naar de bekende materialen iets makkelijker wordt gevonden dan het bekend zijn met de kerndoelen doet vermoeden. De relatie naar specifiek autisme wordt door niemand expliciet benoemd. Dat sluit ook aan bij de vragen die wij krijgen of er materiaal of tools zijn om het gesprek met jongeren aan te gaan en te werken rond hun gendervragen waarbij autisme als vanzelfsprekend een deel uit maakt van die verkenning en ontplooiing. *Wat is belangrijk voor leerlingen met autisme t.a.v. genderidentiteit en genderexpressie?*

Hier wordt vooral benoemd het duidelijk zijn en een open

De jongeren met autisme leren ons keer op keer, wat je niet benoemt, woorden of betekenis geeft, *'is er ook niet'*.

Er wordt veel gerefereerd naar het erbij horen, je veilig voelen, er mogen zijn, gezien en gehoord worden en voelen en het belang daarvan voor de identiteitsontwikkeling van de jongere met autisme.

Een aantal voorbeelden die zij geven:

- *Mevrouw, het is eigenlijk toch normaal dat je jezelf mag zijn?*
- *Iedereen mag zichzelf zijn, maar ze moeten daar niet steeds mij mee lastig vallen.*
- *Leerlingen die een andere voornaam gebruiken, soms andere aanspreekvormen gebruiken.*

Het SVA zorgt voor verbinding van professionals, organisaties en mensen met autisme.

Het Samenwerkingsverband Autisme Zuidoost Brabant (SVA) maakt zich sterk voor een passend aanbod voor mensen met autisme gedurende hun leven. Het vergroten en versterken van participatie, mogelijkheden en kansen vormt het uitgangspunt. Wij achten het van belang dat onderwijs, wonen, arbeid, gezondheid en een sociaal netwerk goed geregeld, bereikbaar en betekenisvol is voor alle mensen met autisme.

Het SVA is gericht op het versterken van het netwerk van professionals en streeft naar samenwerking en uitwisseling van kennis, expertise, ervaringen en good-practices zodat dit bijdraagt aan de kansen en mogelijkheden voor mensen met autisme op de verschillende levensdomeinen.

Screenshot van de website <https://autismezuidoostbrabant.nl/>

gesprek voeren. Geef betekenis aan begrippen. Meerdere keren benoemt men dat feitelijke kennis en begrippen belangrijk zijn. Het aangereikt krijgen van woorden voor gevoelens en beleven, zoals Marvel ook aangeeft over het niet kennen van het woord en de gevoelens die horen bij genderidentiteit. Voor de onderwijsprofessional is het woorden, beelden en betekenis geven aan gevoelens en ervaringen heel belangrijk voor de leerlingen met autisme.

- *Ik merk wel dat leerlingen bij ons op school erg zoekende zijn.*

Docenten geven aan zich over het algemeen open op te stellen t.a.v. het thema genderdiversiteit, of hun collega's dat ook doen weten ze niet altijd zeker. Het lijkt per unit en team sterk te verschillen. Er wordt gepleit voor meer kennis, open het gesprek voeren en meer aan sluiten bij de jongeren zelf. Websites met kennis en lesmateriaal zouden

bekend mogen worden voor iedereen op school en ook de toegankelijkheid naar relevante sites voor de jongeren zelf kan nog meer zichtbaar worden (seksuelevorming.nl ; gendi.nl; transketeers.com). Het is ook belangrijk om het vakoverstijgend mee te nemen in het dagelijks leven op school, zodat diversiteit onderdeel wordt van het 'gewone'. Het maakt deel uit van de gezonde school en een open cultuur waar men met elkaar het gesprek aan gaat, en daar hoef je niet moedig of dapper voor te zijn!

Wat hebben we te doen?

Het erkennen van verschillen en die bespreekbaar maken is een taak voor de onderwijsprofessional. Door te zorgen dat je bewust bent van je taalgebruik en zorgen voor representatie en inclusief taalgebruik in lesmateriaal, nieuwsbrieven, schoolwebsite etc. kun je al een zichtbare stap maken. Het is niet altijd nodig om alles uitvergroot weer te geven. Juist het inbedden in de dagelijkse gang van zaken op school in de brede zin zorgt voor het gevoel van erbij horen en dat verschillen ruimte mogen hebben.

Een recent voorbeeld is het project *Buitengewoon jezelf* waar (in)formele zorg/ onderwijsprofessionals en jongeren met autisme samen hebben gewerkt. In dit project wordt met ontwerpers van Morgenmakers een ontwerpproces doorlopen waarbij vanuit eigen ervaringen en vragen gesprekstools zijn gemaakt. Niet alleen het prototype maar vooral het onderweg zijn met elkaar waarbij geen onderscheid wordt gemaakt in taak en rol, maar waar samen praten en ervaren centraal staat zorgt voor genderdiversiteit met een enorme veelkleurigheid.

Buitengewoon jezelf

Een ander voorbeeld is het onderzoek dat Kim Bartels uitvoerde voor haar Master Educational Needs om de Gender & Sexuality Alliance (GSA) op haar school in Heerlen meer actief eigenaarschap te geven. Het versterken van de

Referenties

- Begeer, S. M. (2022). Achter de spiegel: het spectrum van autisme.
- Dewinter, J. (2022). Niet over bloemetjes en bijtjes, maar gewoon over seks en relaties. Sterk! In autisme, 41(242), 31-36.
- Dewinter, J., Klomp, S., Van der Miesen, A..(2022). *Autisme, genderdiversiteit en genderdysforie*. Tijdschrift voor Orthopedagogiek, 61(5), 44-51.
- Dewinter, J., van der Miesen, A. I. R., Klomp, S. E., Maassen, M., & Mathurin, W. (2021). Op het snijvlak van autisme, genderdiversiteit en seksualiteit: Een pleidooi voor netwerkzorg en leren uit ervaring. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 45(4), 167-173.
- Jolles, J.(2016). Het tienerbrein. Over de adolescent tussen biologie en omgeving. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2016.
- Griend van de R., Kraak, H. (2022, 17 december). "Hoe gaan we als school om met schuivende gendernormen? 'We're gonna start a riot'. *Volkskrant*. Hoe ga je als school om met schuivende gendernormen? 'We're gonna start a riot' (volkskrant.nl)
- van den Bergh, L., *Sommen van der I.* (2018). Kansenongelijkheid: een microperspectief. In: Tijdschrift voor Orthopedagogiek. Jaargang 57, 2018.

sense of belonging via communitybuilding zorgde voor het toenemen van het welbevinden van de LHBTIQ+ leerlingen. Voor jongeren met autisme is duiding geven aan wat je voelt, wat je kunt voelen en hoe je daar uiting aan geeft vaak een zoektocht die helaas ook gepaard kan gaan met (extra) psychische kwetsbaarheid. Wachtlijsten bij bijvoorbeeld genderpoli's zijn enorm lang en wat dan te doen met vragen die je hebt? Of misschien heeft de jongere met autisme geen vraag omdat er nog geen duiding is gegeven aan gedrag of klachten. Dat sluit nauw aan bij de manier waarop mensen met autisme betekenis verlenen aan de wereld en zichzelf in de wereld. Het op een andere manier waarnemen leidt tot jouw perspectief en vanuit het niet (of nog niet) weten ook construeren van concepten en ideeën, bijvoorbeeld over wie je zelf bent of wilt zijn. Zoals Jolles al zei: de omgeving speelt een belangrijke rol. Als onderwijsprofessionals een omgeving creëren waarin seksuele en genderdiversiteit beelden, woorden en betekenis krijgen, hebben jongeren met autisme meer kans om zich te herkennen in hun zoektocht en de voor hen ook zo belangrijke inspiratiebronnen te vinden.